

ТРИ БОЛЮЧІ ВТРАТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА СЛОВАЧЧИНИ

Микола МУШИНКА

Наприкінці жовтня та на початку листопада минулого року українське народознавство в Словаччині зазнало найбільших втрат за останнє десятиріччя. 26 жовтня в Братиславі помер найактивніший словацький україніст післявоєнного періоду — **Михайло Мольнар**. Основою його наукових зацікавлень було літературознавство, але вагомим є його внесок в українську етнологію та фольклористику.

6 листопада у Пряшеві помер український художник, найвизначніший дослідник українського прикладного й декоративного мистецтва Словаччини **Павло Маркович**. Того ж дня в кошицькій лікарні віддав Богові душу музичний педагог, музикант і визначний організатор народної художньої самодіяльності українців Словаччини **Вікентій Федор**. Імена всіх трьох відомі далеко за межами Словаччини, тому варто згадати їх “незлим тихим словом” на сторінках “Народної творчості та етнографії”.

Михайло Мольнар народився 4 листопада 1930 р. в родині робітника-залізничника в с. Велика Ченгава (нині Боржавське) в Закарпатській Україні, однак майже все його життя було пов'язане зі Словаччиною. Після закінчення середньої школи він вступив на славистичне відділення Карлового університету в Празі (спеціальність — україністика, керівник — Іван Пянькевич), який успішно закінчив у 1955 р. і був прийнятий на роботу в Інститут літератури Словацької академії наук в Братиславі. Там він працював до виходу на пенсію в 1991 році, пройшовши всі щаблі наукової кар'єри — від асистента до заступника директора. Він досліджував, у першу чергу, чесько-словацько-українські взаємини в галузі історії, літературознавства, етнології та фольклористики. Вже у 1956 р. він став головним організатором великої міжнародної конференції про ці взаємини, присвяченої століттю з дня народження Івана Франка, що відбулася в Пряшеві. Її матеріали, видані у двох томах (кожен понад шістьсот сторінок) словацькою та українською мовами, започаткували серію “З історії чехословацько-українських взаємин”, у якій за його редакцією вийшло сім наступних книжок.

У жовтні 1956 р. М. Мольнара було направлено в наукову аспірантуру до Києва. Під час навчання в аспірантурі він зав'язав тісні стосунки з найвизначнішими діячами української культури: Максимом Рильським, Павлом Тичиною, Олександром Корнійчуком, Володимиром Сосюрою, Євгеном Кирилюком (який був керівником його кандидатської дисертації). Всі стали його особистими друзями. Листування М. Мольнара з ними є вагомим внеском у словацьке українознавство.

Під час навчання в Києві М. Мольнар зібрав багатий матеріал, який разом з матеріалами, здобутими в чехословацьких архівах і книгозбірнях, став основою його тривалих досліджень. Кандидатська дисертація М. Мольнара “*Тарас Шевченко у чехів і словаків*” (Пряшів, 1961) є і досі неперевершеною працею на цю тему. Вона викликала майже два десятки позитивних рецензій у пресі. Аналогічно з його наступною книжкою “*Словаки і українці*” (Пряшів, 1965), що, крім ґрунтовної вступної розвідки, містить серію до того часу невідомих документів про взаємини двох братніх народів у різних сферах. На цю працю посилається бібліографічний довідник “*Словацько-українські літературні взаємини до 1945 року*” (Мартин, 1970), який був своєрідним дороговказом дослідження цих взаємин.

В Україні М. Мольнар знайшов і свою життєву подругу львів'янку Марію Мундяк, яка на той час також була аспіранткою Київського університету й орієнтувалася на франкознавство та вивчення українсько-чесько-словацьких літературних зв'язків. Разом вони видали кілька цінних праць. На жаль, її життя обірвалося дуже рано, в розквіті творчих сил. Друга дружина М. Мольнара — письменниця, редактор та перекладач Лариса Нагорна, уродженка Чернігівщини, також була його вірною помічницею, зокрема при редагуванні робіт чоловіка.

Кілька цінних праць М. Мольнар присвятив українському фольклору. Першим виступом у пресі був його коментар до розділу “*Українські народні пісні*” у збірнику “*Пісні народів СРСР*” (Прага, 1951; чеською мовою). Під час навчання в Празі він сам уклав пісен-

ник “Україна в піснях” (*Ukrájina v písniach*”, Прага, 1954), що містить 65 пісень з нотами в оригіналі та в чеському перекладі зі вступною статтею упорядника про генезу української пісні, аналіз та історію її записів (головним чином, чеськими любителями українського фольклору). Пісенник було присвячено 140-річчю з дня народження Т. Шевченка, тому М. Мольнар ввів у нього 22 пісні на слова Т. Шевченка та три народні пісні про Шевченка. Решта 40 текстів та мелодій — це найпопулярніші пісні, записані протягом 150 років. Окремі розділи становлять коломийки та частівки. До кожної пісні долучено точну паспортизацію, а за потреби — дуже важливі коментарі. Для чехів книжка М. Мольнара (видана тиражем 3200 примірників) мала величезне значення. Вона стала репертуарним збірником для колективів художньої самодіяльності та для індивідуальних виконавців. Появу книжки позитивно зустріли не лише чеські любителі фольклору, але й такі українські рецензенти як Г. Нудьга, Д. Павличко, М. Колесса, М. Щоголь, С. Масляк, Г. Коновалов та інші.

Під час навчання в Києві М. Мольнар упорядкував і видав антологію народної та літературної творчості українців Чехословаччини “Ластівка з Пряшівщини” (Київ, 1960), передмову до якої написав Максим Рильський. Розділ фольклору в ній відкривається піснею “Співаночки мої”, за якою йде балада, рекрутська пісня, веснянка та ліричні пісні. Розділ літературної творчості містить вірші В. Гренджі-Донського, Ф. Лазорика, І. Мадинського, М. Шмайди, І. Жака, С. Макари, Ю. Бачі, Й. Шелєпця та кількох інших поетів. Проза представлена оповіданнями Ф. Іванчова, А. Куська, І. Прокіпчака, М. Шмайди, Ю. Боролича, Ф. Лазорика та В. Поповича; драматургія — п’єсою Є. Бісс-Капишовської “Барліг”.

Про кожного з авторів подано коротку біографічну довідку. В українському літературознавстві це був перший збірник, який знайомив читачів України з літературними стремліннями найбільш західної гілки українського народу. Для самих авторів визнання їхніх творів у столиці України було надзвичайним поштовхом і заохоченням до дальшої творчості. Майже всі вони в майбутньому видали по кілька книжок. Сам М. Мольнар брав активну участь у їх виданні як упорядник, автор передмов або рецензент.

У книжці “Людвік Куба про Україну” (Київ, 1963) М. Мольнар подав яскравий портрет чеського етномузиколога, композитора та художника, захопленого українським народом та його пісенністю. В книзі наведено десятки його записів українських пісень з мелодіями та інших документів про українсько-чеські взаємини.

М. Мольнар серією статей відкрив українському читачеві майже забуту постать чеського етнологіста та історика Франтішека Ржегоржа (1857–1899), який 17 років прожив у Західній Україні. Тут він зібрав багатющий етнографічний матеріал, який досі становить основу галицьких фондів Національного музею в Празі. Найважливіші його праці М. Мольнар підготував до друку в перекладі українською мовою. На жаль, вони і досі залишаються в рукописі.

Проте основним об’єктом наукових зацікавлень М. Мольнара була українська література, з якою він знайомив переважно чеського та словацького читача.

Українській літературі він присвячував цілі номери провідних чеських, словацьких та українських часописів: “Praha — Moskva” (1954, ч. 8), “Slovenské pohľady” (1956, ч. 11), “Дукля” (1968, ч. 6). Його перу належать сотні газетних та журнальних статей, якими він пропагував українську літературу в Чехословаччині, а чеську та словацьку — в Україні. Майже кожна стаття М. Мольнара приносила щось нове, невідоме. Мабуть, немає в українській літературі письменника, про якого б він не писав. Крім Т. Шевченка та І. Франка, він писав про Г. Сковороду, І. Котляревського, Лесю Українку, О. Кобилянську. З новітньої літератури це були окремі статті про О. Корнійчука, М. Рильського, П. Тичину, В. Сосюру, Ю. Яновського, В. Минка, О. Олеся, О. Вишню, Л. Первомайського, А. Малишка, М. Бажана, Д. Павличка, Р. Іванчука, Л. Костенко, І. Драча та багатьох інших. З чеських інтелектуалів, його перу належать розвідки про А. Черного, В. Ганку, З. Неєдлого, із словацьких — про Л. Штура, Л. Новоместського, Я. Коллара, Я. Понічана тощо. Кращі розвідки М. Мольнара уміщені в книзі “Зустрічі культур” (Пряшів, 1980), яка є своєрідним підсумком його літературного доробку від початку 50-х до кінця 70-х років.

Чималий внесок М. Мольнар зробив у дослідження літератури закарпатських та пряшівських українців. Крім згадуваної вже “Ластівки

з *Пряшівщини*”, світ побачила ціла серія книжок окремих письменників у його упорядкуванні: В. Гренджі-Донського, Ф. Лазорика, Марка Бараболі, Марії Дуфанець та інших.

Творчість М. Мольнара була продуктом доби, в якій він жив. На відміну від деяких інших українців Чехословаччини (О. Зілінського, М. Неврлого, В. Жидлицького) він не брався за “табуїзовані” теми (розстріляне відродження”, література української політичної еміграції, українські дисиденти тощо). Однак, спираючись на конкретні факти, він уникав політичного баласту при оцінці того чи іншого літературного явища, внаслідок чого його праці не втратили актуальності у наш час.

Вповні заслужено в 1992 р. він став лауреатом Премії І. Франка.

Попри те, що з другої половини 90-х років, коли зникли політичні обмеження для літературного процесу, М. Мольнар вже не брав активної участі в українознавчих дослідженнях, його науковий доробок увійшов до золотого фонду україністики Словаччини.

Павло Маркович народився 19 листопада 1924 р. в селі Чертіжне біля Меджилабірців. У 1949 р. закінчив Російську гімназію в Гумennomу і продовжував вивчати образотворче мистецтво на педагогічному факультеті Братиславського університету. Там його вчителями були визначні художники: Д. Мидлий, П. Міхалідес, Г. Малий, Є. Легоцький, Й. Відра та інші. Від 1953 до 1960 року працював учителем образотворчого виховання у Середній педагогічній школі в Пряшеві, від 1960-го до відходу на пенсію в 1991 р. його доля була пов'язана з кафедрою образотворчого виховання педагогічного факультету Університету ім. Шафарика у Пряшеві. Там він пройшов усі щаблі науково-педагогічної кар'єри — від асистента до доцента. Одинадцять років (1975—1986) він був завідувачем кафедри, на якій виховав цілу генерацію художників та учителів образотворчого мистецтва.

Сам П. Маркович був непересічним художником. Свої картини, на яких переважала рідна карпатська природа, він виставляв на численних персональних і колективних виставках у Словаччині та за кордоном: Україні, Чехії, країнах Західної Європи, США та Канаді.

Однак найбільше його прославили дві книжки: про народні вишивки та писанки. Його книжка

ка “Українські народні хрестикові вишивки Східної Словаччини” (Пряшів, 1964) побудована на матеріалах власних досліджень, проведених в українських селах Словаччини, зокрема у його рідному селі Чертіжному, де народна вишивка набула значного розвитку. Її палкою пропагувальницею була місцева учителька Анна Остапчук (1901—1992), уродженка Тернопільщини, яка прищепила любов до вишивання не лише дівчатам, але й хлопцям. Одним із них був її учень П. Маркович. У своїй книжці він подав кольорові зразки 309 вишивок (малюнків та фотографій) із 80 сіл. Біля кожної вишивки вказано село, ім'я вишивальниці та частину одягу, з якої її знято. В окремому додатку подано тринадцять фотографій рушників, хустин, подушок, сорочок, чепців та інших частин одягу з народними вишивками. До двомовної українсько-словацької книжки долучено резюме англійською, німецькою та французькою мовами.

У вступній статті П. Маркович подав детальні описи різних технік вишивання з малюнками, народними назвами та географічним поширенням кожної техніки. Праця П. Марковича стала своєрідним підручником вишивання, зокрема, для молодих дівчат, які вже не мали від кого навчитися вишивати і вчилися із книжки П. Марковича, передмаючи з неї не лише різні техніки вишивання, але й численні зразки. Книжка швидко стала бібліографічним раритетом.

Подібна доля спіткала другу монографію Павла Марковича — “Українські писанки Східної Словаччини” (Пряшів, 1972). Вона стала настільки популярною, що найвизначніше австрійське видавництво образотворчої літератури — Вільгельма Бравмюллера — видало її в перекладі англійською мовою зі зміненою назвою “Русинські писанки Східної Словаччини” — *Rusyn easter eggs from Eastern Slovakia* (Wien 1987. Editor P. Magocsi). Змінену назву праці П. Магочі зробив без відома і згоди автора, чим той був дуже невдоволений і своє незадоволення висловив у пресі. Ця книжка, яка містить детальний опис різних технік оздоблювання писанок та понад сотню конкретних зразків, стала підручником писанкарства і дала поштовх до відновлення цього старовинного виду народного образотворчого мистецтва.

Перу П. Марковича також належать десятки наукових та науково-популярних статей про народне мистецтво українців Словаччини,

опублікованих переважно у пражській українській пресі.

Він був співзасновником етнографічної експозиції Музею української культури в Свиднику, до фондів якого передав 1700 писанок із своєї колекції, кілька сотень вишивок та цілі комплекти одягу.

Довгі роки він збирав матеріали про художнє оформлення рукописних книг українців Словаччини XVI—XVIII ст. На жаль, видати друком ці матеріали він так і не встиг.

Вікентій Федор народився 26 травня 1954 р. в родині сільських учителів-українців у Бардієві. Батьки — великі любителі фольклору — від раннього дитинства спрямували його до музики. Основи музичної освіти він здобув у музичних школах Бардієва, Пряшева та в музичній консерваторії в Кошице. У 1975 р. він вступив на філософський факультет Пряшівського університету (спеціальність — освіта і виховання дорослих), де в 1983 р. здобув звання доктора (Ph. D.), а в 1991—1994 рр. на педагогічному факультеті того ж університету — педагогічну кваліфікацію учителя музичного виховання. Він грав на кількох музичних інструментах, однак справжнім віртуозом був у грі на скрипці.

Разом із двома старшими братами і сестрою він створив музичну капелу “Мелодія”, яка була однією з найпопулярніших українських капел Пряшівщини і проіснувала понад 15 років. Був членом ряду інших самодіяльних колективів, а з 1980 до 1983 р. — методистом відділу народної самодіяльності Культурного союзу українських трудящих у Пряшеві.

З 1983 до 1990 р. В. Федор був керівником кращого самодіяльного ансамблю у східній Словаччині “Шаришан”, у репертуарі якого були, поряд зі словацькими, українські пісні й танці. З “Шаришаном” В. Федор побував в Україні, Чехії, Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії, Франції, Італії, Швейцарії, Іспанії, Португалії, Бельгії, Греції, Хорватії та навіть в африканському Тунісі. Тричі він їздив зі своїм ансамблем на

гастролі до США і Канади. В усіх країнах “Шаришан” репрезентував і українську культуру. Більшість обробок народних пісень в репертуарі ансамблю належала йому. В “Шаришані” він знайшов і свою життєву подругу — танцюристку Емілію, з якою виховав трое дітей — майбутніх музикантів. Донька Емілія вже зараз успішно виступає на сцені.

У 1990 р. В. Федор перейшов на педагогічну роботу. Головна художня школа ім. М. Вілеца в Бардієві під його 10-річним керуванням стала однією з кращих у Східнославацькому краї та першою в Бардівському окрузі здобула статус приватної школи. При ній успішно діяв колектив “Черговчан”, дитячий колектив “Віночок”, хор “Радість”, духовий оркестр тощо. Школа влаштувала фестивалі “Бардівська музична весна”, “Бардівська музична осінь” та багато учнівських концертів.

Успіхи В. Федора були терном в оці деяким політичним керівникам району і його в 1999 році зняли з посади директора без наведення причини. Мабуть, головною причиною його звільнення була українська національність.

У 2004 році В. Федора, на вимогу педагогічного персоналу, було поновлено на посаді директора музичної школи в Бардієві, оскільки за п'ять років його відсутності школа страшенно занепала. У короткий час В. Федор відновив її діяльність.

Довгі роки він був членом підготовчих комітетів українських фольклорних фестивалів у Свиднику, Бардієві, Снині і Камійонці. Співпрацював з багатьма колективами народної самодіяльності. Часто виступав по радіо та на телебаченні. Він записав кілька успішних компакт-дисків. Два роки тому Словацький авторський охоронний союз в Братиславі (членом якого був В. Федор) зареєстрував 233 його музичні обробки, що передавалися в телерадіо ефірі. Такою кількістю обробок може похвалитися не кожен професійний композитор.

Смерть В. Федора була трагічною несподіванкою. Він не проснувся від наркозу після операції на зламаній руці, вмерши на 52 році життя.

This article is dedicated to the memory of three Ukrainian-Slovak cultural activists, scholars who played a great role in the development of the Ukrainian studies abroad -Mykhailo Molnar (who was Slovakian-Ukrainian literary critic and folklorist of the after-War period), Pavlo Markovych (famous painter and folk art researcher), Vikentiy Fedor (musician, pedagogue, and the organizer of the amateur folk music groups).